

УДК 340.316.722(4):316.752:342.4(438) "1791"
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.6>

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ У ПОЛОЖЕННЯХ КОНСТИТУЦІЇ ПОЛЬЩІ 1791 р.

Качур В.О.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри теорії та історії
держави і права Національного університету
біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4372-491X>*

Качур В.О. Фундаментальні цінності європейської правової культури у положеннях конституції Польщі 1791 р.

У статті розкрито значення правової культури для суспільно-державного життя будь-якої країни та для забезпечення життєдіяльності як окремої людини, так і соціальних груп, спільнот та людства загалом, що зумовлено її здатністю залучати людину до системи правових цінностей, накопичувати правовий досвід та передавати його від покоління до покоління.

Наголошено, що європейська правова культура, окрім природних прав, демократії, верховенства права, має й інші цінності, що забезпечують сталий розвиток суспільства, соціальну справедливість і правовий поступ. Підкреслено, що прослідкувати еволюцію становлення ціннісно-правових орієнтирів сучасної Європи допомагає аналіз правових пам'яток, якими так багата європейська державно-правова історія.

На підставі аналізу тексту Конституції Польщі 1791 р. виокремлено ті її положення, які містять фундаментальні цінності європейської правової культури, що стали ціннісними орієнтирами подальшого державно-правового розвитку Польщі. Усі цінності, які випливають з їхнього змісту, поділено на дві групи: 1) цінності, які відображають ціннісні орієнтири тогочасного польського суспільства (патріотизм, релігійна толерантність, свобода, гідність, рівність, власність, недоторканність правова визначеність, народ); 2) цінності, які відображають ціннісні орієнтири щодо організації державної влади (принцип суверенності народу, принцип поділу влади, принцип народного представництва, сталість конституції, принцип більшості, принцип політичної відповідальності).

За результатами дослідження встановлено, що Конституція Польщі 1791 р. є прикладом дивного симбіозу традицій та новацій, коли такі прогресивні цінності, як патріотизм, релігійна толерантність, народ, територіальна цілісність, свобода, принцип суверенності народу, принцип розподілу влад, політична відповідальність, принцип народного представництва, принцип більшості, співіснують з традиційними становими привілеями та інститутом залежних селян. Зазначено про особливе ставлення польського народу до цього документа як до певного державного символу.

Ключові слова: народ, народне представництво, патріотизм, політична відповідальність, правова культура, принцип більшості, розподіл влад, толерантність, цінність.

Kachur V.O. Fundamental values of European legal culture in the provisions of the polish constitution 1791

The article reveals the importance of legal culture for the social and state life of any country and for ensuring the life of both an individual and social groups, communities and humanity as a whole, which is due to its ability to involve a person in the system of legal values, accumulate legal experience and transfer it from generation to generation.

It is noted that the European legal culture, in addition to natural rights, democracy, the rule of law, has other values that ensure the sustainable development of society, social justice and legal progress. It is emphasized that the analysis of legal monuments, which are so rich in European state-legal history, helps to trace the evolution of the formation of value-legal guidelines in modern Europe.

Based on the analysis of the text of the Polish Constitution of 1791, those provisions that contain the fundamental values of European legal culture that have become value guidelines for the further state-legal development of Poland

are highlighted. All values that stem from their content are divided into two groups: 1) values that reflect the value guidelines of the Polish society of that time (patriotism, religious tolerance, freedom, dignity, equality, property, inviolability of legal certainty, people); 2) values that reflect value guidelines for the organization of state power (the principle of sovereignty of the people, the principle of separation of powers, the principle of popular representation, the constancy of the constitution, the principle of majority, the principle of political responsibility).

According to the results of the study, the Polish Constitution of 1791 is an example of an amazing symbiosis of traditions and innovations, when such progressive values as patriotism, religious tolerance, people, territorial integrity, freedom, the principle of sovereignty of the people, the principle of separation of powers, political responsibility, the principle of popular representation, the principle of majority coexist with traditional estate privileges and the institution of dependent peasants. It is indicated about the special attitude of the Polish people to this document as a certain state symbol.

Key words: people, popular representation, patriotism, political responsibility, legal culture, majority principle, separation of powers, tolerance, value.

Постановка проблеми. Правова культура займає центральне місце не лише у суспільно-державному житті будь-якої країни, а й має значення для забезпечення життєдіяльності як окремої людини, так і соціальних груп, спільнот та людства загалом. Це зумовлюється тим, що саме вона залучає людину до системи правових цінностей, дозволяє накопичувати правовий досвід та передавати його від покоління до покоління.

Трьома китами європейської правової культури і надалі залишаються такі цінності, як природні права, демократія та верховенство права. Але є і інші, не менш значимі, для забезпечення сталого розвитку суспільства, соціальної справедливості та правового поступу. Однозначно відповісти на питання, які це саме цінності, навряд чи хто-небудь зможе. Адже відповідь залежить передусім від рівня правосвідомості суб'єкта, його світобачення та світосприйняття.

Прослідкувати еволюцію становлення ціннісно-правових орієнтирів сучасної Європи та бодай трішки наблизитись до відповіді допомагає аналіз правових пам'яток, якими так багата європейська державно-правова історія. Серед них чільне місце займає Конституція Польщі 1791 р., яка 230 років тому стала не лише першою писаною конституцією тогочасної Європи, а й втілила у собі прогресивні положення політико-правових вчень, напрацьованих раніше.

Аналіз наукових публікацій. Польська конституція 1791 р. неодноразово ставала предметом правового аналізу як польських, так і вітчизняних дослідників історії права (Ю. Бардах, О. А. Загорулько, А. В. Кольбенко, Б. Леснодорський, М. Пієтчук, Б. Й. Тишик) та конституціоналізму (А. О. Головкин, С. В. Джолос, Ю. С. Кононенко, М. Новик, П. Б. Стецюк). Вони з'ясували передумови прийняття та головні положення цього документу, розкривали його політико-правове значення і значення для розвитку сучасної теорії конституції та європейського конституціоналізму тощо.

Метою цієї статті є спроба виокремити положення Конституції 1791 р., які містять фундаментальні цінності європейської правової культури, що стали ціннісними орієнтирами подальшого державно-правового розвитку Польщі.

Виклад основного матеріалу. Прийняття цього акта було спричинено як подіями у самій Польщі, так і в світі (Американська війна за незалежність, прийняття Декларації незалежності 1776 р. та Конституції США 1787 р., Французька революція та прийняття Декларації прав людини та громадянина 1789 р.). Утворена Люблінською унією 1569 р., Річ Посполита була Республікою шляхетської нації, чим виділялася серед інших країн Європи. Проведення у другій половині XVIII ст. будь-яких реальних соціальних та політичних реформ, яких так потребувала ослаблена соціально-економічними, національними, релігійними та політичними протиріччями польська держава, напряму залежало як від інтересів шляхетського стану, які вважалися інтересами самої держави, так і від волі Росії, під протекторатом якої вона перебувала.

Початок війни Росії та Австрії з Німеччиною у 1787 р. став для прогресивної частини польського політикуму, до якого доєднався і король С. А. Понятовський, "першою ж нагодою вирішувати справи країни без "згоди" на те Росії" [1, с.11]. У такій міжнародній ситуації в 1788 р. розпочав свою роботу черговий Сейм, уся діяльність якого була спрямована на реформування державного управління.

Перспективи завершення російсько-турецької війни спонукали польських реформаторів поспішати. Тому 3 травня 1791 року конституційний проект, розроблений в умовах повної таємності, був поданий на розгляд сейму, де після бурхливих дебатів тривалістю понад шість годин був схвалений. Такий поспіх прослідковується і у самому тексті Конституції 1791 р., де в Преамбулі ми читаємо такі слова: "*беручи до уваги час, у якому живе Європа, і користаючи з цієї хвили, що вже згасає* (виділено мною – В. К), і яка нас самим собі повернула... ухвалюємо теперішню Конституцію" [2, с.84].

Усі положення травневої конституції умовно поділяють на дві основні групи: 1) положення, що стосуються суспільства, та 2) положення, що стосуються державної влади [1, с.82]. У такий спосіб можна згрупувати і цінності, які випливають з їхнього змісту.

До першої групи **цінностей, які відображають ціннісні орієнтири тогочасного польського суспільства**, ми можемо віднести такі:

1) **патріотизм**. Він як цінність притаманний людству з давніх-давен, а його багатогранність вражає увагу. У загальному вигляді патріотизм визначають інтуїтивно та теоретично як любов до батьківщини (лат «amor patriae»). Але у наукових дослідженнях він аналізується з різним ступенем деталізації до повного заперечення (як морально неприйнятна пристрасть) або схвалення (як чеснота). Зазвичай, патріотизм розглядають як певне ставлення (любов) суб'єкта (людини) до об'єкта (батьківщина). Такому ставленню властиві такі специфічні риси: особлива прихильність до своєї країни; почуття особистої ідентифікації зі своєю країною; особлива турбота про добробут своєї країни; готовність піти на жертви, щоб сприяти добробуту країни [3, с.14].

Якщо взяти текст Преамбули, то в її положеннях ми зустрінемо усі ці риси: особливу прихильність до своєї країни та почуття особистої ідентифікації засвідчують такі слова, як “для порятунку Батьківщини *нашої*” (виділено мною – В. К.); турботу про добробут своєї країни – “для загального добра, для зміцнення свободи, для порятунку Батьківщини та її кордонів”; готовність піти на жертви (“у цілковитій твердості духу”, “цінуючи понад життя, понад особисте щастя”, “незважаючи на перешкоди, що можуть розбурхати серед нас пристрасті”), щоб сприяти добробуту і “заслужити благословення та вдячність поколінь теперішніх і майбутніх” за збереження “політичної екзистенції, зовнішньої незалежності та внутрішньої свободи народу” [2, с.84];

2) **релігійна толерантність**. Толерантність як чеснота, мистецтво жити у світі різних людей та ідей базується на моральній максимі, сформульованій І. Кантом, відповідно до якої кожен індивід покликаний вчиняти так, як він вчинив би щодо себе. Водночас толерантність – це не поступка, не поблажливості чи потурання, а активна життєва позиція. Якщо брати Конституцію 1791 р., то у її тексті ми, звісно, не знайдемо розуміння толерантності у тому значенні, в якому ми вживаємо його сьогодні. Наприкінці XVIII ст. мова йшла лише про толерантність у сфері релігійних відносин. У статті I “Панівна релігія” ми читаємо: “Свята віра наказує нам любити ближніх, тому усім людям будь-яких інших віросповідань ми уможливуємо та гарантуємо свободу віри” [2, с.84]. Водночас зазначимо, що мова йде не просто про віротерпимість, а про свободу віросповідання та свободу релігії;

3) **свобода, гідність, рівність, власність, недоторканність**. На жаль, тогочасне польське суспільство ще не дозріло до повноцінного закріплення визнаних уже на той час політичних та особистих права і свобод, як це мало місце у Декларації незалежності США 1787 р. та французькій Декларації прав людини та громадянина 1789 р. Якщо ми і зустрічаємо ці цінності, то вони стосуються лише шляхетського стану. Однак про позитивні зрушення щодо врегулювання правового статусу селян, свідчать положення статті IV “Селяни”. Зокрема, ми можемо спостерігати прояви а) певної **правової визначеності** при встановленні селянських повинностей та обов'язків поміщиків стосовно селян та б) **свободу** “для усіх людей, як новоприбулих, так і для тих, хто спочатку виїхав з краю, тепер хоче повернутися» [2, с.86];

4) **народ**. За словами Богуслава Леснодорського це поняття еволюціонувало від поняття польського народу як “шляхетсько-магнатського” до “народу власників земельних та міських” [4, с.28]. І все це задля “виконання послуг Батьківщині” (стаття II “Шляхта, землевласники”) та забезпечення “цілісності спільної Батьківщини” (стаття III “Міста і міщани”). Крім того, уже згадувана нами стаття IV “Селяни” вказує на “найчисельнішу частину народу” селян, хоча і позбавлених політичних та особистих права, але “найдієвішу силу” і “джерело найбільших багатств країни” [2, с.84-93]. Стаття XI “Національні збройні сили” надає більшої реальності поняттю “народ”, знімаючи декларативний наліт з положень статей II, III і IV. Таку реальність засвідчують такі слова: “*Народ* повинен сам себе охороняти від нападів та зазіхань на цілісність. Тому усі громадяни є охоронцями національної суверенності та свобод. Армія – це є упорядкована сила, зібрана з *загальної сили народу*” (виділено мною – В. К.) [2, с.93].

До другої групи **цінностей, які відображають ціннісні орієнтири щодо організації державної влади**, ми можемо віднести такі:

1) **принцип суверенності народу**. Ідея народного суверенітету, започаткована Ж.-Ж.Руссо, стала базовою у поясненні генези суспільних відносин, держави і права. Вона зайняла одне із центральних місць у політико-правових дослідженнях кінця XVIII – початку XIX ст. Річ Посполита також не стояла осторонь цієї ідеї. Зокрема, стаття V “Уряд, тобто означення публічної влади” проголошувала, що “будь-яка влада у людському суспільстві починається з влади народу”. На її підтвердження стаття VII “Король, виконавча

влада” містить положення про таке: а) діяльність виконавчої влади повинна спрямовуватися на досягнення добробуту народу (“добробут народу залежить від справедливих законів, результат - від їх виконання”); б) забезпечення “вільному польському народові права на встановлення законів та права нагляду над усією виконавчою владою, а також права вибору урядовців до магістратур”; в) оголошення присяги королем “народові про дотримання нинішньої Конституції”; г) роль короля як “голови та батька народу” [2, с.88-89];

2) **принцип поділу влади**. Отримавши натхнення у Ш.-Л.Монтеск’є, який розвинув теорію поділу влади до сучасного розуміння, творці Конституції 1791 р. задля “забезпечення однаковою мірою державної цілісності, громадянських свобод та порядку у суспільстві” у статті V “Уряд, тобто означення публічної влади” чітко окреслили цю конституційну засаду, а саме: “законодавча влада, представлена об’єднаними станами, найвища виконавча влада, зосереджена в руках Короля та Сторожі, а судова влада - юрисдикції, уже встановленої, або яку ще мають встановити” [2, с.86]. Три наступні статті містили положення, що забезпечували функціонування кожної із владних гілок (стаття VI “Сейм, тобто законодавча влада”, стаття VII “Король, виконавча влада”, стаття VIII “Судова влада”);

3) **принцип “народного представництва”**. Підтвердженням цього є положення статті VI Конституції про те, що народ при здійсненні законодавства “послугується допомогою репрезентантів чи добровільно обраних послів..., які вважаються *представниками усього народу*, відображаючи всезагальну довіру” [2, с.88];

4) **сталість конституції**, а відтак сталість державного ладу у Речі Посполитій забезпечували положення статті VI 6 “Сейм, тобто законодавча влада”. Вони, по-перше, закріпили панування **принципу більшості**, коли “усе і всюди мусить вирішуватися більшістю голосів”. По-друге, ліквідували такі інститути, як *liberum veto*, конфедераційні сейми та усілякі конфедерації як такі, що “суперечать духові нинішньої Конституції, відхиляють уряд і нищать суспільство”. По-третє, право перегляду конституційних положень кожні 25 років конституційним екстраординарним Сеймом [2, с.88];

5) **принцип політичної відповідальності** для членів уряду, закріплений у статті VII “Король, виконавча влада” є досить таки прогресивним положенням для тогочасної Польщі. Зокрема, ця стаття передбачала зміну міністра королем Сторожі чи в уряді на вимогу двох третіх обох палат Сейму, а також відповідальність членів уряду “власною особою та маєтками” перед народом “за усі провини... де вони порушили закон” [2, с.91].

Висновки. Як бачимо, Конституція Польщі 1791 р. є прикладом якогось дивного симбіозу традицій та новацій. Так, утверджуючи такі прогресивні цінності, як патріотизм, релігійна толерантність, народ, територіальна цілісність, свобода, принцип суверенності народу, принцип розподілу влад, політична відповідальність, принцип народного представництва, принцип більшості, вона водночас зберегла традиційні стани привілеї та інститут залежних селян.

Тут варто погодитися з О. А. Загорулько, яка вважає, що Конституція 1791 р. не стала символом ментальної революції шляхти, але вона стала символом свободи польського народу, що прагнув відновити власну польську державу, символом боротьби за національну незалежність [5, с.30]. Усі ці цінності, закладені в Конституції 3 травня 1791 р., у той чи інший спосіб знайшли своє втілення у програмних документах різних польських таємних організацій, політичних рухів та партій протягом XIX та початку XX ст., в Преамбулі Конституції 17 березня 1921 року, Маніфесті Польського комітету національного визволення (1944). Сьогодні 3 травня є одним із головних державних свят Республіки Польщі – Днем конституції, що засвідчує особливе ставлення польського народу до цього документа як до певного державного символу.

Список використаних джерел:

1. Петро Стецюк. Перша Конституція Польщі (1791): спроба правового аналізу. Львів, 2010. 112 с.
2. Закон про управління / Петро Стецюк. Перша Конституція Польщі (1791): спроба правового аналізу. Львів, 2010. С. 84-93.
3. Широков С. Б. Сучасні концепти патріотизму в зарубіжних наукових дослідженнях. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. Вип. 4 (43). С. 14-19.
4. Witkowski, Wojciech. Pierwsze konstytucje nowożytne. Lublin, 1996. 96 s.
5. Загорулько О.А. Ustawa rządowa 1791 р.: до питання про політико-правове значення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2018. Випуск 48 (1). С. 25-30.